

“АВТОРИТАРДЫК ИНСАНДЫН БАШКАРУУСУ” ТҮШҮНҮГҮН АНЫКТООНУ ИЗИЛДӨӨНҮН ТАРЫХААМАСЫ

А.Акунов, тарых илимдеринин доктору, профессор, И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети, эл. дарек: aakunov@gmail.com

Темирбекова Асель, Кыргыз Республикасынын тышкы иштер министрлигинин алдындагы К.Диканбаев атындагы Дипломатиялык академиянын аспиранты, эл.дарек: asel_temirbekova92@mail.ru

Аннотация. Авторитардык инсандын маселелерин изилдөө узак мезгил бою философтор менен психологдордун кызыкчылык чөйрөсүндө болуп келген эле. Заманбап саясат таануу боюнча окуу китептерин карап көрсөнүз аларда авторитардык инсанга 1-2 эле абзац арналганын көрөсүз. Бул макалада авторитардык инсан түшүнүгүн анализдөөгө, бул изилдөөлөрдүн тарыхнаамасын кызкача иликтөөгө аракеттер кылынды. Авторитардык инсанды теориялык жана эмпириялык изилдөөлөр алгачкы жолу Германияда XX кылымдын 20-чы жылдарында башталган. Чет өлкөлүк адабиятта, ар кандай илимий мектептердин алкагында, “Авторитардык инсандын башкаруусу” түшүнүгүн аныктоону изилдөөгө арналган, кийин классикалык болуп калган илимий эмгектер бар. “Авторитардык инсандын башкаруусу” түшүнүгү, өткөөл коомдордогу маданияттын составдуу бөлүгү катары, саясий процеске, жалпы эле саясий системага таасир этүүчү маанилүү факторлордон болуп эсептелет.

Өткөөл мезгилдеги саясий режимдердин түрлөрүн иликтөөгө ата мекендик саясат таануу илиминде да көптөгөн илимий эмгектер жана публицистикалык макалалар арналган. Бул макалада профессор Ж.С.Сааданбековдун авторитардык инсандын башкаруусу түшүнүгүн изилдөөгө арналган илимий эмгектерине көбүрөөк көңүл бурулду. Ошондой эле бул макалада көптөгөн ата мекендик жана чет өлкөлүк окумуштуу-саясат таануучулардын заманбап эмгектерине шилтемелер берилди.

Сыр сөздөр: конституция, автономия, партия, саясий система, демократия, тоталитаризм, улут, эгемендик, коррупция, клан, авторитардык башкаруу.

HISTORIOGRAPHY OF THE STUDY DEFINITION THE CONCEPT "AUTHORITY PERSONALITY SYNDROME"

A.Akunov, Ph.D in history, professor, Kyrgyz State Technical University named after I.Razzakov, e-mail: aakunov@gmail.com

Temirbekova Asel, Graduate student Diplomatic academy Named after Kazi Dikambaev of the Ministry of foreign affairs of the Kyrgyz Republic, e-mail: asel_temirbekova92@mail.ru

Annotation. Until recently, the problems of authoritarian syndrome came to the attention of mainly philosophers and psychologists. In textbooks on modern political science, no more than 1-2 paragraphs are devoted to authoritarian syndrome. This article attempts to briefly study the concept

of authoritarian syndrome, to analyze the historiography of such a study. The first theoretical and empirical studies of authoritarian personality began in Germany in the late 1920s. In foreign literature, within the framework of various scientific schools, a number of works that have become classic on the study of the concept of "authoritarian personality syndrome" are presented. The authoritarian syndrome, as an integral part of the culture of transitional societies, is a significant factor influencing the configuration of the political process and the political system as a whole.

In domestic political science, a number of scientific papers and journalistic articles are devoted to the study of the types of transitional political regimes. The article describes in more detail the scientific monographs of Professor Zh. S. Saadanbekova on various aspects of the concept of an authoritarian personality. Furthermore, in this article, number of references are made to numerous developments by modern domestic and foreign political scientists.

Keywords: constitution, autonomy, party, political system, democracy, totalitarianism, nationality, corruption, clan, authoritarian governance.

ИСТОРИОГРАФИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПОНЯТИЕ «СИНДРОМ АВТОРИТАРНОЙ ЛИЧНОСТИ»

А.Акунов, доктор исторических наук, профессор, Кыргызский технический университет им.И.Раззакова, эл. адрес: aakunov@gmail.com

Темирбекова Асель, аспирантка Дипломатической академии МИД КР им. К.Диканбаева, эл.адрес: asel_temirbekova92@mail.ru

Аннотация. До недавнего времени проблематика авторитарного синдрома попадала во внимание преимущественно философов и психологов. В учебниках по современной политологии авторитарному синдрому посвящено не более 1-2 абзаца. В данной статье предпринята попытка кратко изучить понятие авторитарного синдрома, анализировать историографию подобного исследования. Первые теоретические и эмпирические исследования авторитарной личности были начаты в Германии в конце 20-х годов XX века. В зарубежной литературе, в рамках различных научных школ, представлен ряд работ, ставших классическими, посвящённых исследованию концепта «синдрома авторитарной личности». Авторитарный синдром, как составная часть культуры переходных обществ, является значимым фактором, влияющим на конфигурацию политического процесса и политической системы в целом.

В отечественной политической науке изучению видов политических режимов переходного периода посвящены немало научных работ и публицистических статей. В статье более подробно описываются научные монографии профессора Ж.С.Сааданбекова посвящённые различным сторонам понятия авторитарная личность. Также в данной статье даны ссылки на многочисленные разработки современных отечественных и зарубежных ученых-политологов.

Ключевые слова: конституция, автономия, партия, политическая система, демократия, тоталитаризм, национальность, коррупция, клан, авторитарное управление.

Саясий режимдерди изилдөө саясат таануу илиминдеги негизги маселелердин бири болуп эсептелинет. Эгемендик жылдарында демократия жана демократташтыруу жараянына, башкача айтканда позитивдерге көп көңүл бурулуп, ал эми авторитаризм жана аны пайда кылган өбөлгөлөргө, башкача айтканда негативдерге окумуштуулар тарабынан аз көңүл бурулуп келгендиги байкалат.

Авторитардык башкаруунун табиятына байыркы дүйнөнүн ойчулдарынан тарта көңүл

бурулуп келгени менен демократиялык эмес режимдердин илимий анализи ХХ кылымдан гана башаталганы белгилүү. Х.Линц, А.Степан, Х.Чехэби, Г.О’Доннелл сыяктуу окумуштуулар «авторитаризм» терминин алгачкы жолу илимий айлампага киргизишкен. Ал эми тоталитардык режимдердин пайда болуу себептерин К.Поппер, Х.Аренд, К.Фридрих жана З.Бжежинскийлер [1] анализдеп чыгышкан.

Постсоветтик мамлекеттердеги саясий өнүгүүнү салыштырма анализ усулу менен изилдеген окумуштуулардын көрүнүктүүлөрүнө төмөнкүлөр кирет: Е.Б.Григорьева [2], В.Банс, С.Волчик, Р.Бова, В.Буренко, А.Вильсона, О.Гаман-Голутвиной, В.Гельмана, Гилева, Г.Голосова, Ф.Гулиева, В.Ледяева, К.Давиши, Б.Пэрротт, О.Поповой, Е.Коргунюка, Е.Мелешкиной, Г.Михалевой, Т.Куцио, К.Оффе, М.Макфола, К.Рогова, Д.Сельцера, А.Скиперских, А.Сковикова, Дж.Хеллмана, Лукова, А.Фисуна, С.Фиша, Т.Фрайа, В.Фритца, Д.Фурмана, Г.Хейла, О.Шаброва, Дж.Ишиямы, Х.Китчелта, Н.Робинсона, К.Дарден, А.Грзима-Бюссе, К.Монтгомери, Т.Ремингтона, К.Давиши, А.Щербака.

Борбордук Азия жана Кавказдагы постсоветтик республикалардагы саясий өнүгүүнүн ой-кырларын С.Н.Шкель [3], Н.А.Борисов, Э.МакГлинчей, С.Есенова, П.Лунг, Л.Коллинс, Е.Шатц, Д.Гуллетте, А.Трейчер сыяктуу окумуштуулардын эмгектеринен тапса болот.

Тажикстандагы постсоветтик саясий өнүгүүнүн проблемаларын И.Тункер-Киловуз, И.Звягельская, А.Ниязи, М.Аткин, Х.Ширази, Х.Емади, С.Акбарзадех, А.Хетманек, Дж.Ингвалл, Р.Смит, Л.Марковитц, С.Акинер сыяктуу окумуштуулардын эмгектеринен көрүүгө болот.

Казакстан Республикасындагы саясий процесстерди изилдегендердин катарына Н.Амеркуловдун, А.Хазановдун, Дж.Мерфи, М.Олкотт, А.Сарсембаевдин, М.Ларюэль, С.Пейроз, Е.Ертысбаевдин, Д.Фурман, Р.Исаакс, А.Куртовдун, И.Бреммер, К.Вельт, Р.Помфрет, П.Ипек, Е.Шатц, Е.Мальтсевал, Б.Джунисбайдын эмгектерин кошууга болот.

Тоталитардык саясий режимден демократияга өтүүнүн көптөгөн теориялары менен концепциялары бар экендиги белгилүү. Алардын ичинде “өнүгүүнүн авторитаризми” же болбосо “башкарылма демократия” [4] теориясы да бар. Бул теорияны жетекчиликке алган Казакстандын тажрыйбасы жөнүндө профессор Ж.Сааданбеков терең изилдөө жүргүзүп, көлөмдүү монография жазган. [5] Кыргыз окумуштуусу Ж.Сааданбековдун авторитардык режимдер, дегеле постсоветтик республикалардагы орун алган демократиялык эмес башкаруу формалары боюнча жазган эмгектери [6] саясат таануу илиминин теориясы менен практикасына кошкон салым катары эсептелинет.

Постсоветтик Өзбекстандагы саясий режимди изилдегендерге В.Фиерман, Ш.Акбарзадех, Дж.Муртазашвили, Э.МакГлинчей, П.Верме сыяктуу окумуштуулардын эмгектери кирет.

Түркмөнстандагы саясий режимдин өзгөчөлүктөрүн изилдегендерге Ш.Кадыровдун, М.Очза, Н.Добронравиндин, А.Кур, А. Грозиндин [8] эмгектерин кийирүүгө болот.

Е.Хаскей, Г.Искакова, Дж.Флетчер, Б.Сергеев, Н.Добронравин, А.Князев, Дж.Андерсон ж.б. окумуштуулар өздөрүнүн эмгектерин Кыргызстандагы саясий процесстерди изилдөөгө арнашкан. Эгемендүү Кыргызстан дүйнө коомчулугуна “демократия аралчасы” деген ат менен таанылып, Борбордук Азиядагы башка мамлекеттерге салыштырганда көбүрөөк демократиялуу республика катары каралганы менен авторитардык башкаруунун элементтери боюнча алардан кем калышкан эмес. Башкы айырмасы кыргыз коомчулугунун режимге каршы күрөшүнүн курчтугунда, саясий бийликтин эки жолу күч колдонуу менен алмашышында болгон. Балким ушундай жагдайлардан улам кыргыз окумуштуулары, асылдары, серепчилери ж.б. авторитардык башкаруунун ой-кырларын ар тараптан изилдөөгө алышкандыгы аныктыр.

Постсоветтик өлкөлөрдөгү, анын ичинен Кыргызстандагы, саясий процессти жалпысынан, ал эми саясий режимди түздөн түз изилдеген, саясат таануу илимине салым кошкон окумуштуулардын көрүнүктүүсү профессор Ж.Сааданбеков [9] болуп эсептелет.

Ата мекендик саясат таануучулар А.А.Акунов [10], М.Т.Артыкбаев [11], Ж.Ж.Жоробеков [12], К.И.Исаев [13], А.Б.Абдрашев [14], А.Д.Дононбаев [15], Н.А.Омуралиев [16], Б.М.Торогелдиева, Т.О.Ожукеева, К.М.Жумалиев [17], А.Б.Элебаева [18] ж.б. эмгектеринде аталган маселе саясат таануу илиминин чөйрөсүндө изилдөөгө алынган.

Кыргызстандагы авторитардык башкаруу, үй-бүлөлүк жана кландык башкаруу системасынын коомдогу саясий процесстерге болгон таасири тарыхчылардын эмгектеринде да кенири камтылган: А.Джуманалиев, Дж.Малабаев, Дж.Джунушалиев, А.Какеев, В.Плоских, В.Воропаева, З.Курманов, Ч.Чотаева, Г.Джунушалиева, С.Плоских, Л.Дьяченко, Е.Озмитель, Г.Джунушалиева, А. Табышалиева и ж.б. [19].

Кыргыздын чыгаан жазуучулары, публицистери, дегеле асыл адамдары да четте калбай, өлкөдөгү саясий турмуш боюнча өздөрүнүн ачуу чындыктарын айтып турушкан. Алардын катарына Т.Ибраимов [20], И.Абдуразаков [21], А.Токтомушев [22], Д.Садырбаев [23], С.Жигитов [24], К.Акматов [25] ж.б. кийирсе болот.

Авторитардык инсандарды алгач теориялык жана эмпирикалык изилдөөлөр ХХ кылымдын 20-жылдарынын аягында Германияда башталган. ХХ кылымдын алгачкы эки он жылдыгынын ичинде дүйнөдөгү ири коомдук-экономикалык, саясий жана маданий өзгөрүүлөр, илимпоздорду авторитаризмдин пайда болуу себептерине, шарттарына жана кандай түрдө өкүм сүргөнүнө өзгөчө көңүл бурганга мажбур кылган. Орусиядагы большевиктик ыңкылап, бир катар европалык өлкөлөрдөгү ыңкылаптардын акырына жетпегендиги, Италия менен Германияда фашизмдин акырындык менен бийликке келиши бийликке баш ийdirүү, тоталитаризм жана этностук борбордоштуруу менен байланышкан маселелер боюнча изилдөөлөргө шыктанткан [26].

Чет элдик адабиятта ар кандай илимий мектептердин алкагында “авторитардык инсан синдрому” түшүнүгүн изилдөөгө арналган классика болуп калган бир катар эмгектер бар. Авторитардык инсан кубулушун изилдөөнүн ар кандай ыкмаларын эске алуу менен, болгон изилдөөлөрдү төмөнкүдөй бөлүүгө болот: кээ бир авторлор авторитардуулукту өзүнчө алган инсандын когнитивдүү өзгөчөлүктөрүнүн мүнөздөмөлөрү (В. Райх, Э. Фромм, А. Маслоу, Т. Адорно и его коллеги, М. Рокич, Х. Габениш, Б. Альтмейер, С. Филдман, Д. Остеррих, Ф. Пратто, Дж. Сиданиус) деп тааныса, башкалары – коомдук топтун мүнөздөмөсү (Дж. Дацит, К. Фишер, Дж. Стеллмахер, Т. Петзел) деп билишкен.

Ошентип, авторитардуулукту коомдук топ же топтук аң-сезимдин мүнөздөмөлөрү катары кабыл алууда топтук биримдик тууралуу көз караштар, инсандын индивид жана топтун ортосунда боло турган ченемдик мамилелер, адамдын иш-аракеттери канчалык индивиддин жеке кызыкчылыгы менен аныкталат жана жамааттын кызыкчылыгы жана ченемдерине ылайык болушу керек тууралуу ой-пикирлер билдирет.

Дж. Дацит, топтук авторитаризм теориясынын автору, авторитаризмди жеке коопсуздукту камсыз кылуучу шарттын бири катары гипотезаны сунуш кылган. Буга окшош ойлор авторитардык көрүнүштөр бийликке муктаждыгы жогорку болгон ички кооптуулугу көп адам үчүн мүнөздүү экенин белгилеген психоанализдин классиктери тарабынан айтылган [27].

Авторитаризм жана демократияга чет өлкөлөрдө жана КМШ өлкөлөрүндө, анын ичинде Кыргызстанда дагы миндеген эмгектер арналган. Акыркы жыйырма жыл ичинде бул тема өзгөчө актуалдуулукка ээ болду. Кыргызстан кайда баратат? Кыргыз коомунун демократиялуулугу көбөйүп, авторитардуулугу азайдыбы? Саясий жараяндын өнүгүүсү азырынча биздин өлкөдө пост-коммунисттик өзгөрүүнүн келечеги менен байланышкан бир катар теориялык-усулдук жана тажрыйбалык саясий суроолорго жооп берүүгө мүмкүнчүлүк бербейт. Бул негизги суроолорго жооп бербесек дагы авторитаризм маселесине тактык киргизүүгө аракет кылабыз.

Демократиялашуу жараянынын, авторитаризмден демократияга өтүүнүн көйгөйлөрү, демократиянын саясий баалуулуктары, улуттук саясий институттар жана учурдагы саясий маданияттын бири бири менен катышы тууралуу маселени белгилейт. Саясий

режимдер жана өткөөл мезгилдин көйгөйлөрүнө арналган учурдагы илимий изилдөөлөр, институттук компоненттер (саясий институттар) гана эмес, саясий тутумдун коомдук-маданий компоненттери болгон жарандардын саясий жүрүм-турумунун белгилүү бир даражасы жана үстөмдүк кылган баалуулуктар дагы өтүүнүн шарты болот деген корутунду чыгарышкан. Коомдук-маданий компоненттер бийликти жүзөгө ашыруу үчүн арналган түзүлүштөрдүн жана механизмдерин өтө маанилүү фактору болуп саналат.

Орус социологу В.А. Ядов изилдөөчүлөр Р. Инглхарт и Х. Вельцель World Values Survey берген 60 улутту камтыган маалыматтардын негизинде кылдат статистикалык эсептөөлөрдү жүргүзүү менен маанилүү ири масштабдуу изилдөө өткөрүп, ар кандай ыкмалар менен, анын ичинде регрессиялык модель камтылган статистикалык талдоо жүргүзүшкөнүн белгилеген. Изилдөөнүн натыйжалары демократиялык институттардын өнүктүрүүнүн башкы доминанттары экономика тармагындагы жакшыртуу жана жарандардын "либералдык умтулуулары", өзүн-өзү ишке ашыруу үчүн инсандын эркиндикке болгон аракеттери экендигин көрсөткөн [28].

Акыркы он жыл аралыгында, пост-коммунисттик өзгөрүүлөр башталгандан бери, көптөгөн изилдөөчүлөр радикалдуу өзгөрүүлөр жараянын теориялык түшүнүү үчүн аракет кылышкан. Алардын алгачкылары транзитологиянын теоретиктери болсо, андан соң болуп өткөн өзгөрүүлөрдү баяндоо жана талдоого багытталган модерндештирүү теориясынын жактоочулары чыккан. Бирок, убакыт өткөн соң илимий коомчулук барган сайын модерндештирүү жана транзит теориясынын терминологиялык кемчиликтери, шектүү негизги өзгөчүлүктөрү жөнүндө айтып, болуп жаткан өзгөрүүлөрдү татыктуу түшүнүү жана түшүндүрүү үчүн аларды пайдалануунун шектүүлүгүнөн кооптонууну жараткан. Бул жагынан алганда, автор орус изилдөөчүсү В.А. Ядовдун Орусиядагы пост-коммунисттик саясий өзгөрүүлөрдү талдоого карата, болуп жаткан өзгөрүүлөрдү түшүндүрүү үчүн кайра калыбын өзгөртүү, анын ичинде жалпысынан коомдук кайра калыбын өзгөртүү, атап айтканда саясий өзгөрүү түшүнүктөрүн пайдалануу туура болот дегенине кошулат.

Ата мекендик жана чет өлкөлүк саясий илимдерде саясий маданияттын изилдөөнүн негизги багыттарын карап чыгуу изилдөөнүн усулдук принциптерин аныктоого, саясий маданияттын компоненттерин тактоого, саясий маданияттын абдан мүнөздүү багыттарын жана таасир көрсөтүү механизмдеринин авторитардык синдромдун бир бөлүгү катары пост-коммунисттик Кыргызстандын саясий жараянына тийгизген таасирин аныктаганга жардам берет.

1990-жылдар күчтүү коомдук жана саясий кайра калыбын өзгөртүүнүн мезгили катары мүнөздөлөт. коомдо жана мамлекетте болуп жаткан саясий жараяндарды биздин түшүнүүбүзгө көбүрөөк даражада төп келген аттын жумушчу версиясы катары автор кайра калыбын өзгөртүү (трансформация) деген терминди колдонууну мүмкүн деп эсептейт. Саясий кайра калыбын өзгөртүү кеңири түшүнүктө айлана-чөйрөнүн өзгөрүп жаткан шарттарына саясий, коомдук жана маданий тутумдардын ылайыкташуусунун ар кандай жаңы түрлөрүнүн жана коомдун мындан аркы өнүгүүсү үчүн ички сигналдардын пайда болушуна байланыштуу, ошондой эле жаңы талаптарды эске алуу менен тутумдун элементтеринин түзүмдүк-функционалдык кайра курулушу менен шартталат. Өзгөрүүлөр баскычы “өткөөл” же “өткөөл жараяндар” деп аталат, өз кезегинде ар бир өткөөл жараяны өздүк институтташтырылган жана саясий-маданий бөлүкчөлөрдөн турат.

Биздин изилдөөбүздүн баалуулуктук жагы маанилүү. Баалуулуктардын каатчылыгы, алардын так эместиги көбүнчө пост-коммунисттик Кыргызстандын саясий маданияты жана саясий жараяндарында болуп жаткан өзгөрүүлөрдүн мүнөзүн жана багытын аныктайт.

Саясий изилдөөгө карата баалуулук өлчөмү кайра түзүүлөрдүн жана институтташтырылган өзгөрүүлөрдү кабылдоо даражасын, кайра калыбын өзгөртүүнүн динамикасын, бийликти кабылдоону мыкты түрдө аныктоого мүмкүндүк берет. Бийликти кабылдоо жана жарандын бийликке болгон мамилеси саясий жараянды мүнөздөөчү абал-шарт катары таанылышы мүмкүн. Саясий жараянды саясий-маданий талдоо үчүн усулга

негизделген, коомдук ишмердүүлүктү уюштурууну камсыз кылууга, улуттук кызыкчылыктарды жана жарандардын укуктарын коргоону ишке ашырууга багытталган институт катары жарандардын мамлекетке болгон баалоо мамилеси зор илимий мааниге ээ.

Саясий маданиятты изилдөөнүн оптималдуу моделин издөө саясий жараянды изилдөөдөгү илимий “жабдыктарды” аныктоого мүмкүндүк берет. Кайра түзүүлөрдүн ийгиликтүү жүрүшү көбүнчө саясий чечимдердин сапатынан жана коомдогу үстөмдүк кылган баалуулуктардын тутумунан көз каранды болот. Өткөөл мезгилдин саясий-баалуулук компонентин изилдөөнүн артыкчылыгы айкын болуп турат.

Саясий өнүгүү көйгөйлөрү менен байланыштуу саясий маданиятты талдоо, жаңы жараяндардын кабылданышына жана багытталышына таасир тийгизген саясий баалуулуктардын жана багыттардын даражасын так аныктоого, батышчыл эмес коомдун негизги өзгөчөлүктөрүн мүнөздөөгө, каалаган багытта абалды өзгөртүш үчүн кандай саясий чечимдер жана ресурстар керектигин сунуштоо мүмкүндүгүн берет.

Коомдук-саясий жаатындагы баалуулуктук кайра калыбын өзгөртүүлөргө көңүл совет мезгилин изилдөөдө да бурулган.

Коммунисттик системанын кулашы жана демократиялаштыруу жараянынын башталышынын алкагында саясий маданияттын түшүнүгүнө болгон кызыгуу күч алган. Демократиянын түзүмдүк шарттарынын катарында жарандардын демократиялык принциптерге берилгендигин, негизги саясий институттарга саясий ишенүүчүлүгүн, жарандардын саясий катышуусун, өнүккөн жеке саясий натыйжалуулук сезиминин болуусу аталган. Коомдогу кеңири баалуулуктук колдоонун болгондугунан демократиянын өкүм сүрүүсү көз каранды деген ой-пикир үстөмдүк кылат [29]. Бирок, изилдөөчү О.Ю. Малинова белгилүү саясий маданияттын өзгөчөлүктөрү демократияны бекемдөөнүн “себеби” эмес, бул жараянды камсыз кылуучу же жүргүзүүгө тоскоолдук болуучу фактор экенин белгилейт [30].

Баалуулуктук багыттардын динамикасын изилдеген изилдөөчүлөрдүн кыйла бөлүгү, саясий маданиятты изилдөө жүрүм-турумдук салттарга таянган. Алардын арасында “үчүнчү толкундагы өлкөлөрдүн” мисалында демократиялык өткөөлдүн саясий-маданий себептерин изилдеген Л. Даймонд бар. Анын айтымында, экономикалык өнүгүүнү деңгээли коомдогу сабырдуулукту, эркиндикти баалай билүү жөндөмдүүлүгүн калыптандырганга таасир этет, ал эми жаңы демократиялык институттардын ийгиликтүү иштөө тажрыйбасы баалуулук багыттарынын динамикасына таасир тийгизип, демократиянын баалуулуктарын жана аны менен байланышкан жүрүм-турум тажрыйбасын жайылтууга жардам берет [31].

Бул ыкманын маанилүү илимий эмгектерине П. Эстер, Л. Халман жана В. Рукавишниковтерден турган изилдөөчүлөрдүн жамаатынын Орусия менен Батыш өлкөлөрдөгү саясий маданиятты “кансыз согуштан кансыз дүйнөгө?” делген салыштырмалуу изилдөөсүн кошсок болот.

Орус изилдөөчүсү Е.В. Морозова Г. Алмонд, С. Верба, Е. Вятр, Р. Такер, А. Браун, А. Вилдавский, С. Уайттын эмгектерин талдап, саясий маданиятты изилдөө үч негизги усулдук ыкманы бөлүп чыккан.

Биринчиден, жүрүм-турум ыкмасы так илимдердин ыкмаларына таянат, саясий талдоонун маселеси катары саясий жүрүм-турумду эмпирикалык өлчөө кабыл алат. Экинчиден, субъективдик ыкма саясий маданияттын тарыхый-коомдук изилдөөнү өзүнө камтып, маданий багыттардын жана каада-салттардын маанилүүлүгүн эске алат.

Үчүнчү, чечмелөөчү ыкма, саясий маданияттын көңүлүнүн фокусун саясий тутумду саясий жүрүм-турумдун чагылышы катары талдоодон, кандайдыр бир белгиленген жагдайларда саясий маданияттын кубулуштарын кароо менен саясий тутумдарды чыныгы жана идеалдуу маданий үлгүлөрдүн комплекстери катары кабылдоого бурган [31].

Саясий маданиятты изилдөөнүн чет өлкөлүк усулдук жабдыктарын карап келгенде, түшүнүктү чечмелөөдө эч кандай биримдик жок экенин, саясий маданияттын компоненттерин бөлүүдө жана анын аткарымдарын аныктоодо ар түрдүү ыкмалар бар экендигин белгилей кетүү керек.

Изилдөөчү П. Шаран саясий маданиятты аныктоодо, биринчи кезекке адамдардын саясий системага субъективдүү багыт алганын коюп, саясий маданият "саясий системанын касиеттерин же психологиялык критерийлерин" чагылдырарын баса белгилеген [32]. Бул басымга көңүл буруу керек, анткени ал саясий жараяндарга көрсөткөн саясий маданияттын таасиринин багыттары жана механизмдери тууралуу суроого жооп бергенин белгилей кетүү керек. Саясий маданият саясий системанын элементи катары анын иштешин аныктап, саясий жараяндын өнүгүшүнүн жана багыт алышынын себептеринин бири болгон чыгат.

Изилдөөчү Е. Вятр саясий маданиятты "бийлик менен жарандардын ортосундагы мамилелерге таасирин тийгизген ойлордун, баалуулуктардын жана жүрүм-турумдардын жалпылыгы" деп аныктаган. Саясий маданияттын түзүлүшүн сүрөттөп, Е. Вятр: "Саясат тууралуу билимдерди, маалыматтар менен таанышуу, аларга кызыгуу; саясий окуялардын баалоо, бийлик кандай болушу керектиги жөнүндө баалоо пикирлери; Мекенди сүйүү, душмандарды жек көрүү сыяктуу саясий абалдардын эмоциялык чагылуусу; саясий турмушта кандай жүрсө болот жана эмне кылыш керектигин аныктаган, ошол коомдо таанылган саясий жүрүм-турумдун үлгүсү" деп айтат [33].

Жалпысынан алганда, өзүнүн иш-милдеттерин жүзөгө ашырууда саясий маданият саясий жараяндарга жана институттарга үчилтик таасир тийгизиши мүмкүн. Биринчиден, анын таасири астында коом үчүн салттуу саясий жашоо-тиричилигинин жана ишмердүүлүктүн калыптары пайда болот. Өзгөрүү жүрүп жаткан мезгилде коомдун көптөгөн катмарлары эски саясий тартипте колдоп, жаңы баалуулуктарга каршылык көрсөтөт. Экинчиден, саясий маданият саясий турмуштун жаңы түрлөрүн пайда кыла алат. Ал субъекттеринин абалын өзгөртүп, абалдардын кайра калыбын өзгөртүп же алардын жүрүм-турумунун жашыруун себептерин жигерилетип, саясий жараянга таасирин тийгизет. Үчүнчүдөн, саясий маданият эски жана жаңы саясий тартиптердин элементтерин аралаш пайдаланууга жөндөмдүү. Калк үчүн үстөмдүк кылган баалуулуктарды жана жүрүш-туруш тажрыйбасын сактап, саясий маданият, саясий каада-салттардын түзүмүн кайра калыбына келтирип, саясий өз ара аракеттешүүнүн жаңы механизмдерин өзүнө камтыйт.

Саясий маданияттын, анын курамдык элементтерин сунуш кылган түшүнүктөр, адамдын жүрүм-туруму менен саясий тутумдун ортосундагы байланышы, саясий маданияттын саясий жараянга тийгизген таасири тууралуу сөз кылууга мүмкүнчүлүк берет. Ата мекендик жана чет өлкөлүк саясий илимди изилдөөчүлөрдүн сунуш кылган көз карашында саясий маданият айрым бир жеке саясий багыттар жана мамлекеттик ченемдер менен институттардын ортосундагы байламта катары көрсөтүлөт.

Саясий илимде саясий маданият изилдөөдөгү негизги илимий-изилдөө салттары менен тааныштырып, бул саясат таануучулук категориянын түшүнүгүн аныктап жатып, усулдук биримдиктик көз караш менен саясий маданиятка саясий билим, мамиле, баалуулуктар, жүрүш-туруш жана иш-чаралардын топтому деген аныктама берсе болот.

Азыр саясий жараяндын мазмунуну жана саясий аткарымдарынын түшүнүгүн калыптандырабыз. Саясий жараяндарды карап чыгууда саясий маданияттын жана анын курамдык бөлүктөрүнүн ортосундагы өз ара аракеттенүүсүн тактоо үчүн илимий-усулдук ыкмаларды аныктоо өтө маанилүү. Азыркы Орусиянын саясий жараянын өзгөчөлүктөрү, коомдук-экономикалык, саясий-маданий өзгөчөлүктөрүн эске алуучу дисциплина аралык ыкманы пайдаланууну талап кылат.

"Саясий жараян" деген түшүнүктүн бир маанидеги чечмелөөсү жок. Саясий илимдерде анын түшүнүү үчүн ар түрдүү өз логикасы жана талдоо усулу бар чечмелөөлөр жана ыкмалар атаандашат. Шарттуу түрдө илимий адабиятта "институционалдык", "түзүм-аткарымдык", "кагылышуучулук", "жүрүм-турумдук" жана "саясий-маданий" аттуу саясий жараянды изилдөөнү мүнөздөгөн бир нече каада-салттарды бөлүп чыкса болот.

Институционалдык ыкманын (С. Хантингтон) жактоочулары саясий жараяндын мүнөзүн бийликтин ченемдери жана институттарынын иш жүргүзүүсү жана кайра калыбына өзгөрүүсү менен байланыштырат. Саясаттын жол-жоболук мүнөзү биринчи кезекте

институттардын ишмердүүлүгүн, аларга таандык ишмердүүлүк ченемдери жана эрежелерине ылайык расмий түзүмдөр жана уюмдардын аракеттенүүсүн көрсөтүшү керек болгон.

Түзүмдүк-аткарымдык талдоо түзүмдүн ар бир элементи өз милдетин аткаруучу тутум катары кубулуштар жана жараяндарды изилдөө принциби болуп саналат. Түзүмдүк-аткарымдык ыкманын негизги өкүлдөрү Т. Парсонс жана Р. Мертон болуп саналат. Изилдөөдөгү түзүмдүк-аткарымдык ыкма ар бир өз ара аракеттенүүчү себептердин ар биринин ролун аныктоого жана коомдук жана саясий жараяндарды илимий жетектөөнү жүзөгө ашырууга мүмкүндүк берет. Бул ыкманын артыкчылыгы анын милдетинин түшүнүгү (концепциясы) болуп саналат. Түзүмдүк-аткарымдык талдоонун максаты түзүмдүк өзгөрүүлөрдү сандык баалоодо, каралган тутум ылайыкташтырылышып жана өзүнүн негизги милдеттерине зыян келтирбестен ага көнүүдө турат [32].

Кагылышуучулук ыкма саясий жараянды субъекттердин бийликтин макамы жана ресурстары үчүн атаандаштыгынын түрү катары чечмелейт. Р. Дарендорф боюнча саясий жараянды карап чыгуунун кагылышуучулук ыкмасынын мазмуну саясий жараян ачык же жашыруун күрөш, кагылышуу, чыр-чатактар жана жакшы аныкталган материалдык ресурстар жана коомдук макамдар боюнча келишүү, кызматташтык катары каралат [34].

Р. Дарендорф: “бардык коомдук чыр-чатакты түзүмдүк жалпы түшүндүрүү мүмкүн эмес болгондуктан, түзүмдүн белгилүү бир абалдарынан кагылышууну жайылтуу жараянын алардын ар кандай түрлөрүнө карата колдонуу мүмкүн ... Коомдук чыр-чатактар үстөмдүктүн союзу болгон жана дайыма уюшкан тараптардын ортосундагы чыга турган кагылышуулар коомдун түзүлүшүнөн өсүп чыгат” деп белгилеген [35]. Ал эми мындан ары, Р. Дарендорф: “Чыр-чатактар бардык нерсенин атасы, б.а. өзгөрүүлөрдүн кыймылдаткыч күчү, коомдук чыр-чатактарды эстүү түрдө чектөө саясаттын борбордук максаттарынын бири болуп саналат” деп тактаган [35]. “Кагылышуучулук” ыкмасынын автору саясий жараянды эки түшүнүккө - тирешүү жана бекемдөө алып келген. Саясий жараяндын мазмунун ачыкка чыгарууну изилдөөчүлөр саясий тирешүү жана саясаттын субъекттеринин биригүү абалынан улам аныкташкан.

Жүрүм-турумдук ыкманын ыкчам өнүгүүсү бир катар илимий жана коомдук-саясий мүнөздөгү себептер менен байланышкан. Ч. Мерриам 1925-жылда: “Убакыт келгенде, башка илимдер сыяктуу эле, биз дагы формалдык ыкмадан өзгөчөлөнгөн ыкма менен куралданып, саясий жүрүм-турумду изилдөөнүн маанилүү объектилерин бири деп моюнга алабыз”, - деп билдирген [32, 157]. Жүрүм-турумдук ыкма саясат дүйнөсүнүн негизги субъектиси катары топторду жана жеке адамдарды аныктайт, жана саясий жараянды акторлордун макамынын жана бийликке таасир тийгизүү мүмкүндүктөрүнүн өзгөрүүсүнө алып келген жүрүм-турумдук аракеттердин жыйындысы катары карап чыгат. Изилдөө объектиси катары адамдардын саясий жүрүм-турумун белгилөө менен бул ыкма байкоо, классификация жана маалыматтарды өлчөөнүн так ыкмаларын колдонуу туура көрөт.

Саясий-маданий ыкманын артыкчылыгы деп ал өзүнө социологияны, социомаданият таанууну, улуттук психологияны жана башка соңку коомдук жана саясий көрсөтмөлөрдү бирдиктүү дисциплина аралык ыкмага бириктирүүсү эсептелет. Бул саясий жараяндардын ишке ашырылышынын айкын механизмдерин жана мыйзам ченемдүүлүгүн жакшыраак түшүнүүгө жардам берет. Саясий кайра калыбын өзгөртүүнү, атап айтканда демократиялык кайра калыбын өзгөрүүнү изилдеп, изилдөөчүлөр Ф. Шмиттер, Р. Патнэм, В. Меркель, А. Круассан, А.М. Салмин институттук эмес жагдайлар көбүнчө болуп жаткан саясий жараяндардын табиятын аныктай турганына көңүл бурушкан. Саясий институттардын өзгөрүшү менен бирге, элита менен калктын баалуулуктары, көрсөтмөлөрү жана жүрүм-турум тутумунун денгээлинде өзгөрүүлөр жүрсө ийгиликтүү демократиялаштыруу тууралуу айтсак болот.

Саясий жараянды талдоонун ар бир усулдук багыты өзүнүн күчтүү жактарына ээ болуп, белгилүү саясий салттардын өнүгүүсүнүн даражасын чагылдырып, бири-бирине карама-каршы келбенигин белгилей кетүү керек. Шарттуу түрдө, бардык бул изилдөө ыкмаларын

саясий жараяндарды изилдөө үчүн саясат таануучулук жабдыктын “көп тараптуу фигурасынын” тараптары катары кабыл алсак болот. Теориялык жана колдонмо саясат таануу саясий жараянды изилдөөдө усулдук куралдардын жыйындысынын бардыгы колдонулганын далилдейт.

Ошентип, демократияга өтүүдө чечүүчү ролду ойногон саясий кайра калыбын өзгөртүүлөр мезгилиндеги өз алдынча себеп катары маданий факторго болгон көз караш жетектөөчүлөрдөн эмес. Ушуга байланыштуу, диссертациялык эмгекте көңүл терең кайра калыбын өзгөртүү жүрүп жаткан коомдордо маданият жана саясаттын ортосундагы маанилүү өз ара аракеттенүү көйгөйүнө бурулган.

Автордун көз карашынан алып караганда, авторитардык синдром өткөөл коомдордун маданиятынын ажырагыс бөлүгү катары жаңы саясий тутумду калыптандыруунун келечегин аныктоодо олуттуу себеп болуп саналат. Өткөөл коомдордо маданияттын волатилдүүлүгү (туруксуздугу, өзгөрүүчүлүк) көптөгөн эндогендик жана экзогендик себептерден улам айрыкча айкын чагылдырылат [35].

Коомдогу кескин өзгөрүүлөр терең туруксуздукка алып келет, мындай жагдайларда коомдо мазмуну авторитардык синдром, же, тескерисинче, жаңы баалуулуктарды “жалпы элдик таануунун” жарылуусу болгон ресентименттин (таарыныч) көтөрүлүшү сыяктуу кубулуштар тез тез байкала баштайт.

С. Хантингтондун ою боюнча, өтө кедейлик, козголоңчу кыймылдар, этностук / диний чыр-чатактар, терең коомдук экономикалык теңсиздик, өнөкөт баанын түшүшү, ири тышкы карыз, терроризм, экономикада мамлекеттин ролунун чоңдугу демократиялык өткөөлдүн негизги контекстуалдык көйгөйлөрүн түзөт. Алгач авторитаризмдин кыйрашы жарандардын арасында шайдооттукту жана толкундануу пайда кылган, бирок жаңы демократиялык өкмөттөр чечпеген же чече албаган контекстуалдык көйгөйлөр, жаңы демократиялык коомчулукка болгон иллюзиялардын жоголушуна жардам көрсөтүп, демократиялык өкмөттүн ишмердүүлүгүнө кайдыгерлик, үмүтсүздүк жана көңүл калгандыкка алып келген [36].

Алгач бул көрүнүш 1979-жылы Испанияда байкалып, «el desencanto» - көңүл калуу деп белгиленген.

Мындай "авторитаризмди сагынуу" – демократияга жооп катары, өзүн-өзү андап билүүнүн өсүшү менен пайда болуп, демократияга өтүү өлкөдөгү негизги коомдук-экономикалык көйгөйлөрдүн чечилиши дегенди билдирбейт. Демократиялаштыруу тууралуу шайдооттукту көңүл калуу, капалануу, ачуулануу, кайгыруу жана капалануу алмаштырган. Мындай көрүнүштөр Испанияда, Португалияда, Аргентинада, Уругвайда, Бразилияда, Перуда, Түркияда, Пакистанда, Филиппинде жана диктатура кулагандан кийин Чыгыш Европада кеңири таралган. Сэмюэл Хантингтон “репрессиялар тууралуу эскерүүлөр эскирип, кайсы-бир деңгээлде авторитардык мезгил учурунда болгон делген тартип, гүлдөп өнүгүү жана экономикалык өсүштүн элесин алмаштырган”, - деп жазган.

Ошентип, коомчулуктун жаңы демократиялардан күтүлбөгөн жерден чечилбеген маселелер үчүн көңүл калуусу өткөөл мезгилдин мүнөздүү белгилери болуп эсептелет. Буга байланыштуу биринчи планга элитанын жана жарандардын демократиялык тутумдун баалуулугуна ишенүүсүнүн даражасы чыгат. Саясий маданият темасы көңүлдү жаңы демократиялык өкмөттүн натыйжалуулугу жана мыйзамдуулугунун ортосундагы өз ара байланышына басым жасайт. Бул өз ара байланышты изилдеген окумуштуулар Л. Даймонд, Х. Линц жана С. Липсет жаңы демократиялар көбүнчө бир айлампага кармалат деп эсептешкен: мыйзамдуулук жок, алар натыйжалуулукка жете албайт, натыйжалуулугу жана аткарымдуулугу жок мыйзамдуулукка жетүү мүмкүн эмес [36, 277].

Сэмюэл Хантингтон жүрүм-турум жагынан жаңы демократиялык тутумдардан көңүл калуу саясий катышуунун төмөндөшү, саясатты кайрадан бийликке келгендердин өлкөдөгү үстөмдүк кылган коомдук пикирге ылайык жүргүзүшү, жарандардын демократиялык чечим кабыл алуучулардын дарегине терс жооп берүүсү түрүндө көрүнөт деп белгиледи [36, 285-290].

Авторитардык башкаруучуларды сагынуу жана демократиялык башкаруучулардан көңүл калуу С. Хантингтондун ою боюнча демократияга өтүүнүн ажырагыс өзгөчөлүгү болуп саналат, демократиялык түзүлүштү бекемдөө жараянындагы алгачкы кадам болуп саналат. Стабилдүүлүк жана демократиянын иштеши үчүн чечүүчү маани демократияны саясий тутум катары колдоо жана тиги же бул демократиялык өкмөттөрдүн көйгөйлөрдү чечүү жөндөмдүүлүгүнө ишенүүнүн ортосундагы айырманын элита сыяктуу жарандар тарабынан дагы андап билүүсүндө жатат. “Демократия өкмөт ийгиликке жетпей калышы мүмкүн деген жыйынтыкка негизделет жана аны алмаштыруу боюнча институтташтырылган ыкмалар болушу керек” [36, 283].

Сэмюэл Хантингтон демократияны жана ага мүнөздүү демократиялык баалуулуктарды колдоону өстүрүү жараяны жай, эки он жылдыктын ичинде жүргөнүн баса белгиледи. Мисалы катары аталган өлкөлөр - Германия, Япония. Кайсы жерде демократиялык негиздерди түзүү жараяны муундардын алмашуусунун натыйжасында ишке ашса, демократиялаштыруунун кайра калыбына келүүсүнүн ыктымалдуулугу төмөн болот; экинчи жагынан, ой-пикирлердин өзгөрүүлөрүнүн натыйжасында капысынан демократиялык өзгөрүүлөр жүрсө, демократиялашуу жараяны каршы багытта мүмкүн болушунча тез болуусунун ыктымалдуулугу жогору.

Р. Инглхарт баалуулуктардын заманбаптан постмодернге өзгөрүүсүн изилдеп, жыйынтыгында бир катар түрдүү коомдук өзгөрүүлөр болорун белгилеп, авторитардык чагылуу деп атаган кубулушту баяндап кеткен. Анын айтымында, коомдук каатчылыкты башынан өткөрүп жаткан өлкөлөрдөгү ыкчам өзгөрүүлөр, ишенимсиздик сезимин жана алдын ала айта билүүгө муктаждыкты жараткан.

Р. Инглхарт авторитардык чагылуунун эки түрүн сүрөттөгөн. Биринчи түрү - тез экономикалык жана саясий өзгөрүшүнөн улам келип чыккан фундаменталисттик реакция. Бул жаңылыкты тануу жана эски маданий моделдердин ырастуулугун коргоо түрүндө чагылдырылган өзгөрүүлөргө жооп кайтаруу болуп саналат. Авторитардык чагылуунун экинчи түрү - бул күчтүү лидерлердин көзүнүн агы менен тең айланып сыйынуу. Терең ишенимсиздик жана алдын ала айта билүүгө мүмкүнсүздүктө темир эркине ээ жана көйгөйлөрдү чечүүгө, тартипти калыбына келтирүү жана коопсуздукту камсыз кылууга жөндөмдүү күчтүү лидерлерге ишенүүгө даярдык жаралат.

Ошентип, авторитардык чагылуу, маданияттын бир бөлүгү болуу менен, каатчылык, коомдук кайра калыбын өзгөртүү абалында болгон коомдо, келечекке ишенбөө, учурдагыдан көңүл калуу күчтүү абройлуу бийлик адамына болгон муктаждыкты, кадимки маданий жана жүрүш-туруш тажрыйбасын сактоо зарылдыгынын пайда болушуна салым кошот.

Р. Инглхарт, авторитардуулуктун реакциясынын пайда болушу менен бирге, өткөөл коомдордо, каатчылык мезгилинде да, кескин өзгөрүшүнө жана келечекке ишенбестик абалында ксенофобия, маданий өзгөрүштөргө жана этностук азчылыктарга карата сабырсыздык пайда боло тургандыгын белгиледи [35].

Авторитардык чагылууну жоюунун натыйжасында бийлик менен кадыр-барктын бардык түрүнүн маанисинин төмөндөшү, өзүн-өзү көрсөтө билүүнүн, саясий катышуунун, келечекке ишенүүнүн артыкчылыгы, ошондой эле жашоо-турмушунун бакубаттуулугунун, жашоо сапаты, жекече өзүн-өзү көрсөтө билүүнүн артыкчылыгы пайда болот. Бул багыттар демократиялаштырууга жөндөмдүк түзүшөт.

Демократияга өтүү десе эле, анда өлкөдөгү башкы социалдык-экономикалык көйгөйлөр өзүнөн-өзү эле чечилип калбастыгын түшүнгөндөн кийин “авторитаризмге карата ностальгия - кусалык, каалоо” – демократияга карата жооп катары чыкты. Демократияга карата балкыган сезимди көңүл калуу, бузулуу, кыжырдануу, апатия – кайдыгерлик, каалабоо, кайгы менен капа алмаштырды. Мындай көрүнүш Испания, Португалия, Аргентина, Уругвай, Бразилия, Перу, Турция, Пакистан, Филиппиндер жана диктатура кыйрагандан кийинки Чыгыш Европада кеңири тараган. “Репрессия жөнүндө эскерүү” унутулуп, анын ордуна авторитаризм мезгилинде тартип, гүлдөп өсүү жана экономикалык өнүгүү болгон деген

сыяктуу образдар пайда болот деп жазат С.Хантингтон [36, 276].

Демократияны бутага алган мамлекеттердеги негизги көйгөйлөргө С.Хантингтондун оюу боюнча төмөнкүлөр кирет: жакырчылык, нааразычылык кыймылдары, этностор жана диндер аралык кагылышуулар, социалдык-экономикалык теңсиздик, өнөкөткө айланган инфляция, эбегейсиз көп тышкы карыз, терроризм, экономикадагы мамлекеттин чоң ролу. Авторитаризмдин кыйрашы жарандардын арасында эйфорияны – балкыган сезимди жана энтузиазмды – шыктанууну жаратты. Бирок, жаңы пайда болгон демократиялык өкмөттөр чече албаган же чечүүгө мүмкүн болбогон өзөктүү көйгөйлөрдүн көптүгүнөн жаңы демократиялык коомго болгон ишеним жоголду, кайдыгерликке алып келди, демократиялык өкмөттүн ишмердигинен көңүл калуу жана фрустрация – бузулуу, айнуу күчөдү [36, 275-276]. Мындай көрүнүш алгачкы жолу 1979-жылы Испанияда байкалып «el desencanto» - көңүл калуу – деп аныкталган.

Ошентип, өзүнчө алынган инсандын авторитардуулугун мүнөздөөдө анын догматизм (сенектик), башка ойго жана ар башкалалыкка чыдабастыгы, авторитардык баш ийдирүү, авторитардык агрессия, конвенционализм (макулдашуу) сыяктуу таанып билүү, кабылдоо, билгенин пайдалануу сыяктуу жөндөмдөрүнүн жыйындысы түшүндүрүлөт. Ал эми авторитардуулуктун өзүн социалдык топтун же топтук аң-сезимдин мүнөздөмөсү катары түшүндүргөндө топтук ынтымак жөнүндөгү түшүнүк, топ менен индивиддин ортосундагы мамлелердин иреети жөнүндөгү индивиддин түшүнүгү, индивиддин аракеттери канчалык анын жеке кызыкчылыктары менен аныкталууга жана топтун кызыкчылыктары жана нормалары менен эсептешүүгө тийиш экендиги менен түшүндүрүлөт.

Колдонулган адабияттар:

1. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1 : Чары Платона / пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. М. : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. 448 с. ; Он же : Открытое общество и его враги. Т. 2 : Время лжепророков : Гегель, Маркс и другие оракулы / пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. М. : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. 528 с. ; Arendt H. The Origins of Totalitarianism. N. Y. : Harcourt, Brace & Co., 1951. 552 p. ; Friedtich C., Brzezinski Z. Totalitarian dictatorship and autocracy. Cambridge : Harvard university press, 1965. 438 p.
2. Григорьева Е. Б., «Авторитаризм и политический процесс в современной России»: диссертация ... кандидата политических наук: 23.00.02 / Григорьева Е. Б.; [Место защиты: Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего профессионального образования "Санкт-Петербургский государственный университет"].- Санкт-Петербург, 2015.- 255 с.
3. Шкель С. Н., Авторитаризм в постсоветских государствах Центральной Азии и Кавказа: факторы устойчивости и режимной динамики: диссертация ... доктора политических наук: 23.00.02 / Шкель Станислав Николаевич; [Место защиты: Московский гуманитарный университет www.mosgu.ru].- Москва, 2014.- 438 с. East European Politics. 2012. Vol. 28. № 3. P. 298-309 ; Darden K., Grzymaa-Busse A. M. The Great Divide : Literacy, Nationalism, and the Communist Collapse // World Politics. 2006. Vol. 59. № 1. P. 83-115 ; Montgomery K., Remington T. Regime transition and the 1990 Soviet republican elections// Journal of Communist Studies and Transition Politics. 1994. Vol.10. № 1. P. 55-79 ; Щербак А. Н. «Нефтяное проклятье» и постсоветские режимы // Общественные науки и современность. 2007. № 1. С. 47-56.
4. Авторитаризм и демократия в развивающихся странах. М. 1996. С.14
5. Сааданбеков Ж., Нурсултан Назарбаев. Законы лидерства.-Астана: «Күлтегин», 2005, 608 стр. С.144-145.
6. Сааданбеков Ж., Сумерки авторитаризма: закат или рассвет.-Киев: “Ника-Центр”, 2000, 540 стр.;

7. Сааданбеков Ж., Авторитаризм и демократия на Востоке.-Астана: «Күлтегин», 2003, 408 стр.
8. Кадыров Ш. Элитные кланы : штрихи к портретам. М. : ММIX., 2010. 272 с. ; Он же :Туркменистан : институт президентства в клановом постколониальном обществе [Электронный документ]. URL : <http://turkmeny.h1.ru/analyt/a4.html> (дата обращения : 06.11.2013) ; Добронравии Н. Туркменистан : великое одиночество // СССР после распада / под ред. О. Л. Марганя. СПб. : Экономическая школа, 2007. С. 455-476 ; Грозин А. Элиты Туркменистана и центральноазиатские кланы : общее, особенное и трудности модернизации // Центр изучения Центральной Азии, Кавказа и Урало-Поволжья Института востоковедения Российской академии наук [Электронный документ]. URL : <http://www.central-eurasia.com/index/articles/?uid=332> (дата обращения : 12.02.2014).
9. Сааданбеков Ж., Нурсултан Назарбаев. Законы лидерства.-Астана: «Күлтегин», 2005, 608 стр. С.144-145. Сааданбеков Ж., Сумерки авторитаризма: закат или рассвет.-Киев: “Ника-Центр”, 2000, 540 стр.; Сааданбеков Ж., Авторитаризм и демократия на Востоке.-Астана: «Күлтегин», 2003, 408 стр.
10. Акунов А. А. Государственное управление Кыргызстана в транзитный период. – Бишкек, 1999; Акунов А. А., Прытков В.Г. Проблемы реформы государственной и муниципальной службы в Кыргызстане // Вестник КазНУ. – 1998. – № 1;
11. Артыкбаев М.Т. Политическая модернизация и трансформация политической системы Кыргызской Республики в постпереходный период (2004-2010 гг.). М.Т.Артыкбаев. – Б., 2010. – 127 с. Артыкбаев М.Т., Артыкбаев А.М. Политическая система в «открытых» и «закрытых» обществах (современный анализ). – Бишкек, 1998.
12. Жоробеков Ж.Ж. Президент Курманбек Бакиев. Б.: 2009. – 148 б. Жоробеков Ж. Титульная нация // Кыргыз руху. – 1994. – № 1. Жоробеков Ж. Этнодемографические процессы в Кыргызстане. – Бишкек, 1997.
13. Исаев, К. И. Причины и уроки народной революции в Кыргызстане. // Социс. - 2006. - № 4, 04.2006. - С. 116-123 Исаев, К.И. Кыргыз таануу маселелери. Б.: 2012. – 388 б. Исаев, К.И. Падышанын башын жеген шайлоо. Б.: «Бийиктик», 2005. – 216 б. Исаев К.И. Коом жана ынклап. Б.,2011. – 165 б.
14. Абдрашев А.Б. Образовательная политика стран Центральной Азии: сравнительный анализ. диссерт. на соиск. учен. степ. докт. полит. н. Б.: 2014. 317 с.
15. Дононбаев, А.Д. О политической культуре Центральной Азии: тенденции к демократии Б., 2000. – 152с. Дононбаев, А.Д.Международные отношения и политическая культура – Б., 2002. – 123 с. Дононбаев, А.Д. Кыргызстан, Политическая культура. Человек и государство. Б., Изд-во КРСУ, 2002. Дононбаев, А.Д. «Нация-государство и политическая культура». Бишкек.2002.
16. Омуралиев Н.А. Межэтнические конфликты в Кыргызской Республике: социологический анализ. – Б.:2012.317с.
17. Жумалиев К.М., Ожукеева Т.О. Государственные системы современности: сравнительный анализ.– Бишкек: Илим, 1998; Ожукеева Т.О. XXI век: институт президентства в Кыргызской Республики. – Бишкек: Илим, 1998.
18. Элебаева, А.Б. Саясий өзгөрүүлөр: Кыргызстандын дүйнөлүк контексттеги тажрыйбасы. – Б.: – 2002. – 142 б.
19. Джуманалиев А. Политическая история Кыргызстана. – Бишкек, 2005; К.М., Малабаев Дж. История государственности Кыргызстана. – Бишкек, 1997; Джунушалиев Д., Какеев А., Плоских В. Исторические этапы кыргызской государственности. – Бишкек: Архи, 2003; Воропаева В., Джунушалиев Д., Кемелбаев Н., Плоских В. Введение в историю кыргызско-российских отношений. – Бишкек, 2005; Курманов З. Национальная интеллигенция 20–30 гг.: вклад в возрождение государственности кыргызского народа и борьбу с тоталитарно-авторитарным режимом. – Бишкек, 2005; Чотаева Ч. Этнокультурные факторы в истории государственного строительства Кыргызстана. – Бишкек, 2005;

Джунушалиева Гульмира. Культурная политика государства в Кыргызстане: этапы и пути реализации (вторая половина XIX в. – конец 30-х гг. XX в.). – Бишкек: Илим, 2005; Плоских С. Репрессированная культура Кыргызстана (малоизученные страницы истории). – Бишкек: Архи, 2003; Воропаева В., Плоских С. «Академические вечера»: триумф и трагедия Касыма Тыныстанова: Исследование. Документы. Пьеса. – Бишкек: КРСУ, 2011; Плоских С. Интеллигенция и власть Кыргызстана: проблема взаимоотношений в советскую эпоху. – Бишкек: КРСУ, 2012; Дьяченко Л. Депортированные народы на территории Кыргызстана (проблемы адаптации и реабилитации). – Бишкек, 2013; Озмитель Е. История православной культуры Киргизии (сер. XIX в.–1917 г.). – Бишкек: КРСУ, 2011; Джунушалиева Гульнара. Эволюция Кыргызской государственности в советский период (20–80-е годы XX в.). – Бишкек: КРСУ, 2006; Джунушалиев Д., Какеев А., Плоских В. Трайбализм и проблемы развития Кыргызстана // Центральная Азия и Кавказ. – 2000. – № 3(9). – С. 146-155; Болпонова Ч. История и эволюция клановой системы в политических процессах кыргызского общества (XIX – XXI вв.) – Бишкек, 2013; Табышалиева А. Отражение во времени. Бишкек, 1998.

20. Т.Ибраимов: Деградация общества зашла слишком далеко, 27 февраля 2013 года; <http://www.24kg.org/community/148942-talip-ibraimov-degradaciya-obshhestva-zashla.html>; Т.Ибраимов: Новая элита нужна Кыргызстану как воздух (05.03.2013): <http://stanradar.com/news/full/1133-talip-ibraimov-novaja-elita-nuzhna-kyrgyzstanu-kak-vozduh.html>;

21. И.Абдуразаков: «Аксы окуясы - атылбаган дүрмөт», «Агым», 20-март, 2007-жыл; И. Абдуразаков: "Саясат ыплас эмес, аны саясатчылар ыплас кылат", "Аят-пресс" гезити, 21-май, 2009-ж.; И. Абдыразаков, Жакарта-Куала-Лумпур-Манила-Бишкек. Азия "жолборсуна" жолуккан сон...Сыйкырлуу "панча сила", же биздин лардан эмнебиз артык? Асаба №31/11.08.1995жыл; И. Абдуразаков: Канткенде оңолобуз? (Ой толгоолор), «Кыргызстан Туусу» газетасы, 9-26-июль 1999-ж.

22. А.Токтомушев: Абийирге амнистия, «Агым» гезити, 5-июль, 2002-жыл; А.Токтомушев: Уруу - улуттун бала чагы, «Агым» – 05.02.2010.

23. Д.Садырбаев, Абийир соту, Кыргыз Республикасынын Жогорку Кенешинин депутаты С.И.Урманбаевдин кол тийбестик иммунитетинен ажыратып, ага каршы кылмыш ишин козгоого уруксат бсрүү боюнча парламенттик комиссиясынын төрагасы, депутат Д.Садырбаевдин доклады; Бишкек, сентябрь. 2007-жыл; Д.Садырбаев: Бойся равнодушны, "Асаба", 1995-жыл, 2-июнь, 5-бет; Д. Садырбаев: "Уртокмок" диктатура келатабы? "Алас" гезити, 7 декабрь, 2006-жыл.

24. С.Жигитов: Эркиндиктин баркы жана наркы, -«Кыргыз маданияты» 18-март, 8-апрель, 15-апрель, 1993-ж. Аңгемелешкен Алым Токтомушев.

25. К.Акматов: Улуттук мамлекетти түзүшүбүз керек, "Асаба" гезити, Бирдин айынын 13ү, №7 (9345) 11 бет

26. Дмитриев А.С. «Число зверя»: к происхождению социологического проекта «Авторитарная личность» // Социологические исследования. - 1993. - №3. - С.67-74; Lewis T.T. Authoritarian attitudes and personalities: a psychohistorical perspective // Psychohistory Review. 1990. 18(2). pp.140-167; Stone W.F., Lederer G., Christie R. Strength and weakness: the authoritarian personality today. New York: Springer-Verlag, 1993. 257 p.

27. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для самого себя. М.: Изид, 2004. - 399с.

28. Ядов В.А. Современная теоретическая социология как концептуальная база исследования российских трансформаций. СПб.: Интерсоцис, 2009. - С.47.

29. Мельвиль Ю.А. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов к демократическим транзитам // Полис. - 1998. - №2. - С.13-17.

30. Малинова О.Ю. Исследования политической культуры: уч. пособие. М.: МИЭТ, 2002. - С.22.

31. Морозова Е.В. Региональная политическая культура: дис....д.филос.наук: 09.00.10 / Морозова Елена Васильевна. Краснодар., 1988. - 316 с.

Известия КГТУ им. И.Раззакова 51/2019

32. Шаран П. Сравнительная политология. Часть I. М., 1992. - С.46
33. Вятр Е. Социология политических отношений. М.: Прогресс, 1979. - С.259-260.
34. Дарендорф Р. Дорога к свободе: демократизация и ее проблемы в Восточной Европе // Вопросы философии. - 1990.- №9.- С.69-75; Дарендорф Р. От социального государства к цивилизованному сообществу // Политические исследования.- 1993.- №5.- С.31-35; Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерк политики свободы. М.: РОССПЭН, 2002. - 284 с.
35. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://www.polisportal.ru/files/File/puvlication/Starie publikacii Polisa/I/1997-4-2-Ingleheart Postmodern.pdf>
36. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. М.: РОССПЭН, 2003. - С.273-275.